

## 11/ Aleje v architektonice krajiny

Petr Hruša



### Architektonika alejí jako prostorový základ

Poukazy na smysl alejí v architektuře a krajině vychází ze zažívání potřeby kontinuity postupného prožívání prostoru, je tedy tématem transformace našeho prožívání času, zlomu, hranice. Aleje dokáže ve vnímání prostorové potřeby procházení ve stínu artikulovat vymezení se oproti chiméře bezbřehosti, např. posloupností řady. Pokud z toho máme navodit ve smyslu oživení existence alejí jako pojmu pro krajinné zažívání smysl pro člověka, musíme se zbavit v prostředí města i krajiny celého masového uplatňování se jiných pojmů, které nemají časoprostorovou strukturu, jsou často definovány jenom účelností a funkcí. Je-li naším účelem dát specifický statut postupně prožívanému prostoru, je třeba zbavit se masy pojmů – projevů v pojetí neprostorového prožívání tzv. životního „prostředí“.

Prostorová organizace času nemůže být chápána, aniž bychom poukazovali k určitému uměno-tvornému – zahradnímu (vyhrazenému/zahrazenému prostředí), tedy architektonicky vymezenému pojetí řešení, kde se objevuje téma jako charakter a u něho postupně uplatňování se času. Uvědomování si nebezpečí ztráty charakteru „konečného kamenného“ prostředí, zejména města, je téma aktuální otázky města jako soustavy míst bez základního smyslu architektoniky, otázky po smyslu kulturní tradice. Přitom obecně se dnes už za prostředí a architekturu nepovažuje krásné vystavění krajiny, lhostejno zda vnějšího nebo vnitřního prostoru, ale skoro jakékoli vnitřní prostředí; a v tom se často nadužívá jako zažité zaklínadlo slovo „prostor“. V textech a pojednáních ve společenské oblasti, nejenom o architektuře, se setkáváme se zaklínáním se „prostorem“ jako samozřejmým a tak i samozřejmě chápaným atributem naší existence. Tak se stává, že automaticky jsou za prostor, městskou krajinu a architekturu považovány jakékoli, snad všechny útvary, kterým lze přisoudit nějakou trojrozměrnost, tedy hlavně volná krajina na jedné straně, a ta jako by spolu měla soupeřit na druhé straně s architekturou, s domy.

## 11/ Aleje v architektonice krajiny

Petr Hruša



### Architektonika alejí jako prostorový základ

Poukazy na smysl alejí v architektuře a krajině vychází ze zažívání potřeby kontinuity postupného prožívání prostoru, je tedy tématem transformace našeho prožívání času, zlomu, hranice. Aleje dokáže ve vnímání prostorové potřeby procházení ve stínu artikulovat vymezení se oproti chiméře bezbřehosti, např. posloupností řady. Pokud z toho máme navodit ve smyslu oživení existence alejí jako pojmu pro krajinné zažívání smysl pro člověka, musíme se zbavit v prostředí města i krajiny celého masového uplatňování se jiných pojmů, které nemají časoprostorovou strukturu, jsou často definovány jenom účelností a funkcí. Je-li naším účelem dát specifický statut postupně prožívanému prostoru, je třeba zbavit se masy pojmů – projevů v pojetí neprostorového prožívání tzv. životního „prostředí“.

Prostorová organizace času nemůže být chápána, aniž bychom poukazovali k určitému uměno-tvornému – zahradnímu (vyhrazenému/zahrazenému prostředí), tedy architektonicky vymezenému pojetí řešení, kde se objevuje téma jako charakter a u něho postupně uplatňování se času. Uvědomování si nebezpečí ztráty charakteru „konečného kamenného“ prostředí, zejména města, je téma aktuální otázky města jako soustavy míst bez základního smyslu architektoniky, otázky po smyslu kulturní tradice. Přitom obecně se dnes už za prostředí a architekturu nepovažuje krásné vystavění krajiny, lhostejno zda vnějšího nebo vnitřního prostoru, ale skoro jakékoli vnitřní prostředí; a v tom se často nadužívá jako zažité zaklínadlo slovo „prostor“. V textech a pojednáních ve společenské oblasti, nejenom o architektuře, se setkáváme se zaklínáním se „prostorem“ jako samozřejmým a tak i samozřejmě chápaným atributem naší existence. Tak se stává, že automaticky jsou za prostor, městskou krajinu a architekturu považovány jakékoli, snad všechny útvary, kterým lze přisoudit nějakou trojrozměrnost, tedy hlavně volná krajina na jedné straně, a ta jako by spolu měla soupeřit na druhé straně s architekturou, s domy.

S odklonem od samozřejmosti se se svým prostředím vypořádat přes prostor eukleidovský s platíci zákony elementární geometrie se za civilizační životní prostředí a jeho architekturu považuje cokoli, co snese jakékoli urbanistické a architektonické subjektivně chápané zobecnění. Zavedené kartézské souřadnice se natolik zobecnily, a tak i pojem pro prostor – za prostor tady nahrazené pojmy „prostředí“, a to jakkoli utvářené, třeba n-rozměrné; to však není přístupné přímému pochopení, protože není přívětivé vůči obecně platícím zákonům geometrie jako uchopitelnému řádu.

Jinými slovy, chceme-li se společně shodnout na míře potřeby ochrany životního prostředí, je třeba zaujmout nejen přístup k prostředí jako takovému – z přírodovědného hlediska, ale paradoxně k nepřírodnímu prostředí, z hlediska myšlení architektů formujícího vzácné podmínky pro prostorový pohled takový, abychom charakter prostředí mohli v jednotě platnosti pohledu k celku i intersubjektivního pohledu nazírat. Tady se nevyhneme tomu, chápat ho (tedy i smyslově „uchopovat“) především tělesně; to znamená ve smyslu obecně platného tělesně uchopitelného celku. To také znamená chápat nejen vnitřně subjektivně prvek jako každý zvlášť, ale ve shodě s tím, co má až pragmaticky srozumitelnou (holistickou povahu) a celkovou elementární platnost – například geometrickou.

### Aleje určující základní gramatiku území

Aleje jsou zde právě to, čemu lze přisoudit pragmatickou prostorovou srozumitelnost a až holistickou povahu ve smyslu geometrizace krajiny jako něčeho z povahy věci intersubjektivně přístupného, našemu subjektivnímu vnímání už z historie „odemčeného“; je to věc výrazové hry životní formy jako „prafenoménu“, podmínky možnosti smysluplnosti jednotlivých věcí. Geometrický výraz pro vyjádření prostoru tzv. „zeleně“ jsou aleje jako „řeč v krajině“, která artikuluje porozumění civilizačnímu „smyslu“. Jde v ní o formulaci krajinného útvaru, jež má podobu praktického „rozvrhu“ v rozprostraněnosti přírody – urbánního architektonického i přírodního elementárního. Je to výlučné a vzácné – synkretické spojení růzností a antagonistických témat (příroda, město, objekty) v jedno; transcendentální výlučnost útvaru „ne-já“ i pro „já“, nepojmenovávajícího žádnou konkrétní osobu ani předmět a stojícího stejně v zastavěné jako v neformované krajině svým způsobem „na hranici“ světa jak amorfního, tak vytyčeného formami architektonické „gramatiky“.

Aleje svou přírodně prostorovou vstřícností vedle toho navozují ve vnímání rys vjemu – „vždy moje“, jsou doprovázející už předem každou obecně lidskou pozitivní zkušenost. Svým přírodním a zároveň architektonickým založením nabízejí nutnost „hlubinné gramatiky“, projasňující svody „povrchové gramatiky“ běžného jazyka „životního prostředí“. Navozují nutnost vyrovnávat se se stálou přítomností „skrytosti“ v zastavitelném území i ve volné přírodě. V alejích tkví nabídka základní, přírodně nezdůvodněné jistoty našich životních forem, původní samozřejmosti a bezpečnosti světa – kterou skýtá byť drobná, ale k dokonalosti konvenující architektura alejí v krajině jako skutečné umění a v něm obsažený elementární prostor.

Přesto pojem prostor je dnes často jen vyprázdněným zaklínadlem. To je už neodmyslitelná tradice pojmosloví pojících se se soudobým stavěním jen takzvané prostorových, ale v podstatě pouze dutých útvarů – jakýchsi „kontejnerů“ jako objektů, účelových balíků na nejrůznější utilitární funkce dříve nazývaných domy, čili „neprostorových“ staveb, většinou automaticky řazených do oblasti architektury. Přitom Rostislav Švácha označuje prostor jako architektonické heslo za konstrukt historiků umění až devatenáctého století. Ve svém objevném článku „Architekti zaspali“ (časopis *Stavba* 6/2002, dříve ještě *Umění* XLIX 2001, č. 6) poukazuje totiž na to, co na rozdíl od názorů historiků umění z přelomu devatenáctého a dvacátého století, vedených zejména tehdy nově zavedeným pojmem „Raumgestaltung“, tehdy u nás prostorovou ideou Aloise Riegla, říká jejich kritik, méně známý Vojtěch Birnbaum (historik antické, středověké a barokní architektury). Birnbaum se tu staví nejen proti velebení prostoru v textech českých architektů. Prostor nelze podle Birnbauma vytvářet, nelze formovat. My k tomu přidáme, že to, co lze formovat, je jen matérie – hmotná skutečnost a její věci. Zde jsou to v aleji stromy. Ano, spolu s básnickým zvoláním Jiřího Wolker: „Miluji věci, mlčenlivé soudruhy“ je potřeba hned jasně říct, že prostor je NIC a Věci jsou všecko. A to tak, že ne toto nic ale pravá věčnost – třeba jen stromu jako objektu v krajině, vnímatelná subjektivně, ale ověřovaná jako vjem současně soukromě i obecně a veřejně, je východiskem tvorby městské krajiny stejně jako architektury. Věcné je východisko pro krajinu jako pro stavební umění, a tak i umění stavby měst o to víc, než je zdánlivá fikce architektury, čili zaklínání se neuchopitelnými východisky „prostorové“ architektonické představy.

## Aleje jako inspirace prostorového spojení

Jak tento postoj, alespoň pro středně odblokované mysl od zažitých představ o jakési automatické nezbytnosti jediných, a to přírodovědných a přírodních kritérií kvality prostředí zdůvodnit a obhájit, se pokusíme vykročením do oblasti umění ale mimo rámec vlastní architektonické tvorby:

Masově rozšířený přístup spíše k designu než k umění umožnil rozšíření nevěcné kultury o díla už historická i moderní, tedy o něco, co bylo ze stanoviska normy každého stylu a její estetiky dříve (před 18. stoletím) nemyslitelné. Už romantika ještě v rámci kamenného města sice znovu objevila jak přírodu, tak z ní vycházející a k ní vstřícné řemeslo, tak i umění neklasické. Ale my se s odstupem století musíme v krajině obecně i městské vyrovnat s obecnou ztrátou přírodního i architektonického charakteru kolem našich sídel, nejen s tématy jak klasickými, tak romantickými.

UVědomění si nebezpečí ztráty charakteru jak krajiny, tak „konečného kamenného“ města nás vede k tématu kulturní tradice. Tou jsou právě přívětivé městské i krajinné osy – aleje. I tak lze přispívat k pochopení nutnosti rozejít se s bořením historie a tradice. Vůči uvolněnému naivnímu postoji utopického plánovače si město jako „publikum“ musí udržovat určitý odstup a musí nabízet v protipostavení ke globálně bořené historii a tradici už jenom reformou krajinného obrazu a pomocí projektu „alejí“ opačný možný vývoj.

Charakter čili svébytnost, dané tak zdánlivě malichernou záležitostí, jako je geometricky formulovaný proužek aleje – výsek krajiny, je překvapivě určující; v každé části má být smysl vnímání jiný, než pouze účelový. Nabízí se takový, který se blíží či vychází z pojmu „fenomenologický“. Proto je důležitá ochrana a zakládání alejí a skrze ně nalezení nejen identity ale i ideality „publika“ té či oné části města.

Město i jakákoli obec to může řešit zaměřením se na téma bodové a liniové i sociální regulace včetně hledání až archeologických míst pro územní linie a v nich ohniska, až posléze lokálního centra.

Není tedy možné, např. v aleji, vedoucí k lidsky přívětivému ohnisku na cestě – podobně jako v historických částech měst, jako ve stabilizovaných fenoménech naší kultury, bez změny společenského zadání, bez účasti „publika“ měnit celý způsob zástavby, života a následně tedy popustit uzdu politické či jenom architektonické krajinytvorné libovůli.

Pokud mají mít smysl tyto úvahy, je třeba vnímat potřebu, aby aleje jako myšlenkový projekt byl u onoho výše pojmenovaného „publika“,



11.1/ Německo: Hamburg – spojení obnovované (dříve průmyslové a obchodní) čtvrti hamburského přístaviště s historickým jádrem města pomocí platanové aleje. V pozadí je vidět novostavba labské filharmonie.

tedy u kultivované veřejnosti úspěšný. I proto je třeba posunout a podporovat vnímání a výklad pojmů, jako je (namísto prostoru) „architektura místa“, „duch času“ (chceme-li časoprostoru) a sřetení věcí do míst tak, že krajina spadá do těžiště zájmu architektury. Nikoli implantace krajiny do městských struktur a naopak – to nemusí stačit, nýbrž prorůstání „uvědomělého utvářeného krajinného“ a enklávy s prázdnotou „prostoru“ krajiny alejí do městských ploch.

Tak se mohou z krajinných i příměstských neurčitých částí (nevábných enkláv) stát společenské osy spojující lokality se smyslem pro kontinuitu s nově reformovanými vztahy ke krajině i městskému kontextu. Město a krajina se totiž nevyvíjely, resp. uceleně rostlo, nejen po funkčních plochách, jak se to dosud někdy praktikuje v územním plánování, ale vždy po určitých charakterových a společensky v jednotě vnímaných částech. Jasnou a ucelenou částí je např. jádro, ale jsou zde i jiné, méně jasné lokality, zasluhující si stejné pozornosti. Ty vznikaly jak z „vymezení se proti“, tak z „otevření se pro“. Jde o to, aby se oba principy spojily, aby charakteru navzájem fungovaly v jednotě nebo alespoň v kontrapunktické kompoziční pozici. A aleje jsou heslem spojení.